

תפילת בית המדרש

מבנה השיעור:

פתיחה: שיחה קבוצתית.

לימוד בחברותא 1: תפילת בית המדרש – ר' נחוניא בן הקנה.

לימוד בחברותא 2: תפילת בית המדרש – הרב אליהו בקשי דורון.

אסיף

סיכום: למידה כשינוי.

פתיחה: שיחה קבוצתית

- באיזה בית מדרש הייתם רוצים ללמוד?
- בכניסתכם לבית המדרש, מה אתם מצפה שיקרה בלימוד? שיקרה לכם בעקבות הלימוד?
- ומה לא הייתם רוצים שיקרה?
אופציונלי: כל אחד כותב לעצמו תפילת בית המדרש.

לאחר הפתיחה הסדנאית נלמד בחברותא בשני שלבים: בראשון נלמד את הטקסטים על רבי נחוניא בן הקנה, ובשני יחלק המנחה לחברותות את הטקסט של הרב אליהו בקשי דורון להמשך הלימוד.

לימוד בחברותא 1: תפילת בית המדרש - ר' נחוניא בן הקנה

משנה. רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפילה קצרה. אמרו לו: מה מקום לתפילה זו? אמר להם: בכניסתי אני מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי.

גמרא. תנו רבנן: בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' א-לוהי שלא יארע דבר תקלה על ידי, ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טמא טהור ולא על טהור טמא, ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם.

ביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך ה' א-לוהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות, שאני משכים והם משכימים - אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים - אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים - אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת.

תלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף כח, עמוד ב

מתניתן: רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפילה קצרה. אמרו לו: מה טיבה של תפילה זו? אמר להן: בכניסתי אני מתפלל שלא תארע תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודיה על חלקי.

בכניסתו מהו אומר? יהי רצון מלפניך ה' א-לוהי וא-לוהי אבותי שלא אקפיד כנגד חברי, ולא חברי יקפידו כנגדי שלא נטמא את הטהור ולא נטהר את הטמא, שלא נאסור את המותר ולא נתיר את האסור, ונמצאתי מתבייש לעולם הזה ולעולם הבא.

וביציאתו מהו אומר? מודה אני לפניך ה' א-לוהי וא-לוהי אבותי שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי כנסיות ולא נתת חלקי בבתי תרטיות ובבתי קרקסיות, שאני עמל והן עמלין אני שוקד והן שוקדין - אני עמל לירש גן עדן והן עמלין לבאר שחת שנאמר כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תיתן חסידיך לראות שחת.

תלמוד ירושלמי, מסכת ברכות, פרק ד, דף ז, טור ד

ולא אכשל - וישמחו חברי על כשלוני, הרי רעות שנים, שיבואו על ידי שאגרום להם שיענשו.

מיושבי קרנות - חנוונים, או עמי הארץ, שעוסקים בדבר שיחה.

רש"י לתלמוד בבלי, מסכת ברכות, דף כח, עמ' ב

- מצאו את ההבדלים: מה בין גרסת הבבלי לגרסת הירושלמי? האם ההבדלים מהותיים?
- באיזה בית מדרש רוצה ר' נחוניא בן הקנה ללמוד?
- מה דעתכם על בית המדרש הזה?

לימוד בחברותא 2: תפילת בית המדרש – הרב אליהו בקשי דורון¹

רבי נחוניא בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפילה קצרה, אמרו לו, מה מקום לתפילה זו, אמר להם, בכניסתי אני מתפלל שלא יארע תקלה על ידי, וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי". (ברכות, ד')

התפילה בכניסה לבית המדרש, מעוררת תמיהה ואומרת דרשני, עד ששאלו חכמים, מה מקום לתפילה זו, ובא רבי נחוניא בן הקנה, ופירש תפילתו. ויש להבין מה שאלת חכמים, הרי יפה תפילה להצלחה בלימוד, להבין ולהשכיל, והזמן המתאים הוא בכניסה לבית המדרש. ומה שאלו על תפילת רבי נחוניא בן הקנה, ונראה לפרש הדברים על פי דברי ר' יצחק (מגילה ו) בעניין עסק התורה. "אם יאמר לך אדם יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, לא יגעתי ומצאתי אל תאמין, יגעתי ומצאתי תאמין".

מכאן שלימוד התורה תלוי ביגיעה, ככתוב לא בשמים היא וגו', אלא בפיו ובלבבך לעשותו, ואם ביגיעה תלוי הדבר, מה מקום לתפילה בכניסה לבית המדרש, יתפלל אדם שיזכה ללמוד ולהיכנס לבית

¹ לנוחות הקריאה תרגמנו ארמית לעברית ופתחנו ראשי תיבות. בכל מקום שהרגשנו צורך בכך, הוספנו מילות הבהרה בסוגריים.

המדרש, ועכשיו שנכנס אין הדבר תלוי אלא בו ו"יגעת ומצאת תאמין". על כך שאלו חכמים מה מקום לתפילה זו, השיב ר' נחוניא בן הקנה, "בכניסתי אני מתפלל שלא יארע תקלה על ידי". התפילה אינה על ההצלחה בלימוד, ואף לא על ההבנה והזיכרון, כל אלה מובטחים על ידי היגיעה ואדם לעמל יולד. התפילה היא "שלא יארע תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה". דברים אלה אינם תלויים באדם ויגיעתו אלא בעזרת השמיים. כדברי הגמרא במגילה על הכלל יגעת ומצאת תאמין. "ודברים אלו לחדד, אבל להעמיד לימוד – עזרת שמיים. להורות הלכה שהוא קיום התורה לא מספיק העמל, לזכות באמיתה של תורה צריך תפילה ועזרת שמיים, ויגעת ומצאת תאמין, יכול אדם לעמול ובכוח יגיעתו לדעת שאמיתה של תורה אינה נקנית בכישרון ובידע, אלא בעזרת שמיים, בזכותו של הלומד, וביושר מידותיו המקרבות אותו אל האמת. ההלכה נפסקת כבית הלל אף על פי שבית שמאי מחודדים יותר. להודיע ולהיודע שאמת ההלכה נקבעת לפי העזרת שמיים של הפוסק ומידת קרבתו לאמת. ולא בכוח עמלו וידיעותיו, וזו היתה תפילתו של ר' נחוניא בן הקנה בכניסתו לבית המדרש. "שלא יארע תקלה על ידי". לא על החיוב והמעלות שבעצם הלימוד התפלל, שכל אלה מובטחים ומותנים באדם עצמו, אלא שלא יכשל בדבר הלכה, על העזרת שמיים המיוחדת שצריך כדי להעמיד הלימוד לפי ההלכה.

בכניסתו מהו אומר?

התפילה בשלמותה מובאת בגמרא (ברכות נח:): "יהי רצון מלפניך א-לוהי שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי, ולא אומר על טהור טמא ולא על טמא טהור ולא יכשלו חברי בדבר הלכה ואשמח בהם". בנוסף לתפילה המוגדרת במשנה שלא יארע דבר תקלה על ידי, ומשמעות התקלה שלא אכשל בדבר הלכה ואומר על טמא טהור, נוספת בקשה מיוחדת על היחס שבין הלומדים בבית המדרש, "שישמחו בי חברי ואשמח בהם". ופירש רש"י שם, "שלא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי – על כשלוני ואגרום להם שיענשו". ובמהרש"א² בחידושי אגדות תמה על פירוש רש"י למה פירש הדברים בדרך השלילה ופירש שישמחו בי חברי כפשוטו "ישמחו בי שלא נכשלתי ואשמח בהם שלא יכשלו". ונראה שרש"י הרגיש בדברי המשנה, שהתפילה היא שלא תארע תקלה, על מניעת השלילה בלבד, ולא על החיוב שבלמוד התורה. ועל כן פירש שישמחו בי חברי על דרך הסרת המכשול שלא ישמחו בכישלונו.

בנוסף התפילה המוזכר בגמרא בבבלי, התפילה על שמחת החברים באה כתוספת על העיקר, שהוא שלא יארע דבר תקלה על ידי ולא אכשל בדבר הלכה, אולם בנוסף התפילה בגמרא בירושלמי מבואר, שעיקר תפילת ר' נחוניא בין הקנה היתה על יחס החברים בבית המדרש, כשהתקלה והכישלון בהלכה מוזכרים כתוצאה ולא כעיקר הבקשה, וזה לשון התפילה בירושלמי, "בכניסתו מהו אומר, יהי רצון מלפניך ה' א-לוהי שלא אקפיד כנגד חברי, ולא חברי יקפידו נגדי, שלא נטמא את הטהור ונטהר את הטמא, שלא נאסור המותר ונתיר האסור ונמצאתי מתבייש בעולם הזה ובעולם הבא". שורש התקלה והכישלון בדבר הלכה הוא, היחס שאינו נכון ואינו הוגן שבין הלומדים, משום שכל הקפדה והתנצחות מרחיקה מן האמת, ובכדי שלא יארע דבר תקלה וכישלון בהלכה, התפילה היא שלא אקפיד על חברי

² רבי שמואל אליעזר הלוי איידלס (1555-1632), אב בית דין וראש ישיבה בלובלין. חיבורו על הש"ס, המתמקד בעיקר בתוספות, מודפס ברוב מהדורות הש"ס.

ולא חברי יקפידו נגדי, ככל שמופשט הלומד מנגיעה עצמית ומבקש את האמת זוכה לאמיתה של תורה. וזה מאמרם זכרם לברכה (בנדרים נה.), "וממדבר מתנה – כיוון שעושה אדם עצמו כמדבר הזה, שהוא מופקר לכל, ניתנה לו תורה במתנה". ככלל שהלומד מופשט מנגיעה עצמית ונגד עיניו האמת בלבד, שאינו מקפיד ואינו עומד על דעתו, כמדבר הזה שאינו מגודר וכל דורכים בו, זוכה הוא לעזרת שמייים, להעמיד הלימוד לפי ההלכה, ומקבל את האמת במתנה ממי שאמרה. וזו היתה תפילתו של ר' נחוניא בדברי הירושלמי, שלא אקפיד על חברי, שתהא האמת מבוקשת מבלי כל נגיעה עצמית כדי שלא יארע דבר תקלה על ידי.

הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, תפילת רבי נחוניא בן הקנה, ספר בנין אב, ירושלים: מכון בנין אב, 2002, חלק א', הקדמה

- הלומד בבית המדרש: מה תלוי רק בו ומה מחוץ לשליטתו?
- על פי הרב בקשי דורון, מהו ההבדל המהותי בין גרסת הבבלי לגרסת הירושלמי?
- "כל הקפדה והתנצחות מרחיקה מן האמת": האם אתם מסכימים עם הקביעה?
- הייתי כותבת: כיצד תפרשו את דימוי לומד התורה למדבר?

אסיף: בעקבות הלמידה בחברותא

איסוף תובנות, רעיונות ושאלות מן הלמידה בחברותא.

סיכום: למידה כשינוי

תאוריות למידה שונות מגדירות למידה כשינוי שחל באדם. ברוח זו הרב בקשי דורון מגדיר לימוד תורה כשינוי מהותו ותכליתו של הלומד. לסיכום, נקרא יחד את דבריו של ר' נחוניא בן הקנה על תפילת היציאה מבית המדרש:

וביציאתו מהו אומר?

גם התפילה בגמר הלימוד אינה הודאה רגילה, ור' נחוניא בן הקנה הגדיר מהותה במשנה "וביציאתי אני נותן הודאה על חלקי", ההודאה אינה רק על המצווה, הזכות והידע שבלימוד, אלא בעיקר על חלקו של הלומד שמתעלה עם לימוד התורה. "וביציאתו מהו אומר - מודה אני לפניך ה' א-לוהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. שאני משכים והם משכימים, אני משכים לדברי תורה והם משכימים לדברים בטלים, אני עמל והם עמלים, אני עמל והם עמלים, אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר, אני רץ והם רצים, אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת" (ברכות כ:). ההבדל בין יושב בית המדרש ליושב קרנות אינו רק בתוספת מעלה, ההבדל הוא מהותי, המשנה את תוכן חיי האדם, את מטרתו ואת השגותיו. עם לימוד התורה מתעלה הלומד בעצם מהותו, מטרת השכמתו שונה, עמל חיי מלא תוכן, והשגות עולמו מתרחבים ומתברכים, על כן חיוב ההודאה אינו על עצם לימוד התורה, אלא על מנת חלקו של הלומד, והוא - השינוי המהותי שמתחולל בקרבנו.

התפילה מוגדרת "כהודאה על חלקו", משום שחלקו של אדם הוא קניין הבא לו מצד מהותו, כירושה הבאה לו בזכות עצמו לא בקניין חיצוני, וזה ההבדל בין חכמת התורה לשאר חכמות... תפילת ר' נחוניה בן הקנה ביציאתו מבית המדרש מלמדת שחיוב ההודאה של חובש בית המדרש, שזכה להשכים לרוץ ולעמול כבן תורה, ולא שם חלקו בין יושבי קרנות, אינו חיוב חד פעמי ולא נאמר בעתים נדירות, אלא בכל עת שיוצא מבית המדרש, משום שכל ישיבה בבית המדרש משנה מהותו, וכל לימוד תורה קבוע, קובע קניין בנפש ומשנה מהותו ותכליתו של הלומד, ואינו דומה חלקו שהיה לפני שנכנס לבית המדרש לחלקו בשעת יציאתו. ועל כן נותן ביציאתו הודאה על חלקו... ואני טרם אכלה לדבר, אוחילה לאל אחלה פניו, שיזכני ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולקיים, להבין ולהשכיל בדברי תורתו ולעשות נחת רוח לפניו כל הימים.

הצעיר בישראל אליהו בקשי-דורון

הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, תפילת רבי נחונייה בן הקנה, ספר בנין אב, ירושלים: מכון בנין אב, 2002, חלק א', סיום

- "ואינו דומה חלקו שהיה לפני שנכנס לבית המדרש לחלקו בשעת יציאתו".
מה השתנה בכס בלימוד היום?